

Tautosakos darbai 68, 2024, p. 101–120
ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.24.68.06>

Iš dokumentinio paveldo tyrimų. Lietuvos partizanų laiškai

VYKINTAS VAITKEVIČIUS

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

<https://ror.org/027sdcz20>

vykintas.vaitkevicius@ku.lt

<https://orcid.org/0000-0003-0034-4463>

SANTRAUKA. Straipsnyje aptariami Lietuvos antisovietinio ginkluotojo pasipriešinimo dalyvių laiškai, parašyti namiškiams, mylimosioms, bendražygiams, ryšininkams, rėmėjams, taip pat provokatoriams ir kolaborantams. Tai pirmasis bandymas aprėpti šią unikalią dokumentinio paveldo dalį, išlikusią pačių partizanų paslėptuose archyvuose, saugumo agentūrinėse ir baudžiamosiose bylose, kovotojų už laisvę artimųjų šeimose ir iki šiol dar netirtą. Taikant turinio analizės metodą nagrinėjami daugiau kaip 400 partizanų laiškų, parašytų karo sąlygomis, plačiau pristatomi atsisveikinimo, rūpesčio, ilgesio ir meilės, naujienų ir susitarimų laiškai; dviem pavyzdžiais parodoma išskirtinė partizanų laiškų kaip istorijos šaltinių vertė. Atskiras dėmesys skiriamas ryšiams ir ryšininkams, kurių dėka partizanų paštas veikė ir susirašinėjimas buvo įmanomas. Prieinama prie išvados, kad partizanų laiškai Lietuvos istorijoje ir kultūroje yra karo laiškai, arba karo korespondencija, persmelkta kovotojų už laisvę išsiskyrimo su šeima, brangiaisiais žmonėmis, taip pat rūpesčio dėl šių padėties ir likimo. Be to, laiškai kupini pasiryžimo kovoti, neapykantos priešui ir meilės Tėvynei. Nors daugelio partizanų laiškų turinys dalykinis, juose dažnai atvirai reiškiamas arba yra juntamas laisvės kovotojo būties trapumas.

RAKTAŽODŽIAI: 1944–1953 m. partizaninis karas, ryšių tinklas, dokumentinis paveldas, laiškai.

Researching Documentary Heritage. Letters of Lithuanian Partisans

ABSTRACT. The article discusses letters written by the participants of the Lithuanian anti-Soviet armed resistance to their family members, loved ones, comrades-in-arms, contact persons, supporters, as well as provocateurs and Soviet collaborators. This is the first attempt at covering this unique part of the documentary heritage of the partisan war, which has survived in the archives hidden by the partisans themselves, files from the state security

Received: 28/10/2024. **Accepted:** 22/11/2024

Copyright © Vykintas Vaitkevičius, 2024. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

agency and the criminal ones, and by the families of the fighters' relatives, and has not been researched so far.

Using the method of content analysis, the author of the article examines over 400 letters written by the partisans under wartime conditions, presenting in more detail letters of farewell, concern, longing and love, news or agreements. He uses two examples to show the exceptional value of the partisan letters as historical sources. Special attention is given to the communication networks and contact persons who made the partisan mail service operational and correspondence possible. It is concluded that partisan letters in Lithuanian history and culture are war letters, or war correspondence, imbued with pain caused by separation of the freedom fighters from their families and the loved ones, as well as their concern for the living conditions and fate of the latter. However, these letters also express their determination to fight, hatred for the enemy, and love of the homeland. Although the content of many partisan letters is businesslike, they often openly reveal or imply the fragile existential situation of the freedom fighters.

KEYWORDS: anti-Soviet resistance of 1944–1953, communication network, documentary heritage, letters.

Dauguma Lietuvos partizanų gimė ir augo XX a. pirmoje pusėje, kai laišškai buvo svarbiausias, visuotinai priimtas tarpusavio susižinojimo būdas. Suprantama, karo metais kovotojai už laisvę taip pat parašė nesuskaičiuojamą daugybę laiškų¹. Išliko mažytė jų dalis, tačiau ir jiems parodyta dar labai mažai dėmesio.

Prisimintina, kad partizaninio karo paveldas Lietuvoje plačiausia prasme priklauso politiniam laukui ir ši aplinkybė iki pat pastarųjų metų buvo reikšminga: valdžioje esant dešinesiems, laisvės kovą siekta aktualizuoti, plačiai tirti, įamžinti ir tam imtasi konkrečių veiksmų. Kairiųjų politinių partijų laikysena buvo kitokia: jos visuomet kvietė susitaikyti ir, pamiršus visas iš praeities kylančias nuoskaudas, tiesiog gyventi toliau (išsamiau žr. Petrauskienė 2017a: 29–39).

Kitas veiksnys, nulėmęs partizanų laiškų tyrimus, tiksliau, jų nebuvimą, – tai istorikų siekis aprašyti įvykius, procesus, jų eigą ir pasekmes. Laiškai pirmiausia atspindi asmenybės bruožus, parodo rašančiojo vidinį pasaulį, emocišes būsenas. Įvykiai laiškuose, be abejo, aprašomi, tačiau, palyginti su partizanų raportais, ataskaitomis ir įsakymais, dažniausiai ne taip formaliai ir tiksliai. Apskritai laisvės kovotojų biografijos, jų socialiniai ryšiai ir tinklai partizaninio karo tyrinėtojus patraukė, su nedidelėmis išimtimis, tik XXI a. pirmajame dešimtmetyje, ėmus svarstyti apie naujas koncepcijas, teorines prieigas ir metodologijas (išsamiau žr. Vaitkevičius 2020: 15–18).

1993 m. išėivijos lietuvių pastangomis buvo paskelbti Juozo Albino Lukšos laišškai, nuo 1948 m. liepos iki 1950 m. rugpjūčio rašyti mylimajai, vėliau žmonai Nijolei Bražėnaitei – ji išsaugojo jų dviejų laiškų archyvą (Lukša–Daumantas 1993).

1 Šis laikotarpis paprastai datuojamas 1944–1953 m., tačiau kova tęsėsi ir vėliau. Paskutinis gincluotas partizanas K. Liuberskis, kurio laiškų pluoštą išsaugojo mylimoji Kleopa Džiugytė, žuvo 1969 m. spalio 2 dieną.

Pastaraisiais metais šis archyvas pirmą kartą paskelbtas visa apimtimi – kaip abipusis J. A. Lukšos ir N. Bražėnaitės susirašinėjimas, iš viso 210 jūdviejų laiškų su komentarais, apžvalginiais straipsniais, rodyklėmis (Vincė-Sruoginis 2021)². Daugiau per atkurtos nepriklausomos Lietuvos dešimtmečius partizanų laišakai nebuvo sutelkti vienoje vietoje, nebuvo įsisąmoninta, jog tai savarankiška dokumentinio paveldo dalis ir unikalus kovos už laisvę istorijos šaltinis.

Nors partizanų artimieji išsaugojo daug laiškų, o dar daugiau jų buvo surasta laisvės kovotojų archyvuose Atgimimo metais bei nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje, tik keletas laiškų, kaip partizanų rašytų tekstų chrestomatijos dalis, be platesnių komentarų paskelbti *Pasipriešinimo istorijoje* (Gaškaitė 2006: 182–189) ir monografijos *Žuvusiųjų prezidentas* prieduose (Gaškaitė 2005: 426–430, 438–439, 451–452, 461–474). Prisikėlimo apyg. Kunigaikščio Žvelgaičio rinkt. partizanų laiškų paskelbta Šiaulių „Aušros“ muziejaus kataloge (Malinauskaitė 2001: 215–239), Vytauto apyg. Lokio rinkt. partizanų laiškų – knygoje *Sutemų keleiviai* (Driskius, Dručkus 2011: 203–231) ir pastarosios rinktinės vado Balio Vaičėno dokumentiniam paveldui skirtame leidinyje (Vaičėnas 2013: 248–284).

Didesnių ir mažesnių partizanų laiškų pluoštų dar galima rasti *Laisvės kovų archyvo* tomuose (plg.: Krikščiūnas 1996: 241–244; Ulevičius 1998: 39–53) ir kai kuriuose kituose leidiniuose (Pečiokaitė-Adomėnienė 2004: 142–167; Kasparas, Ulevičius 2005: 671–674, 683–685; Petrauskienė, Petrauskas, Vaitkevičius 2017: 50–53). Nuo 2021 m. partizanų laiškų skaitmeninės kopijos kartu su kitais dokumentais ir nuotraukomis skelbiamos *E. partizanų archyvu* pavadintoje Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) interneto svetainėje. Tai mažas žingsnelis virtualaus partizanų laiškų archyvo link. Tačiau faktas, jog skaitmeninama neturint koncepcijos, o kopijos riboto naudojimo teisėmis skelbiamos neišmanant informacinių sistemų teikiamų galimybių, esmiškai menkina iš pirmo žvilgsnio svarbaus ir prasmingo archyvarų darbo vertę.

Nedėmesingumas ir neatidumas Lietuvos partizanų laiškamis nėra kuo nors išskirtinis. Lygiai taip pat dar neįsisąmoninta jų spaudos – biuletenių, laikraščių ir kitų leidinių – komplektavimo svarba, tebėra išsklidę sričių, apygardų, rinktinių vadovybių įsakymai, nuotraukose užfiksuoti partizanai neteikiami atpažinimo programoms, ką jau kalbėti apie geoinformacines sistemas, trimačio Žemės paviršiaus duomenis, biogramas ir vardyną, turintį didžiausių spragų, įvairiausių netikslumų ir netenkinantį nei tyrėjų, nei laisvės kovomis besidominčios visuomenės.

Mano pažintis su partizanų laiškais prasidėjo ir siekis juos aprėpti kilo tyrinėjant Prisikėlimo apyg. vadovybės archyvą, rastą 2004 m. bidone istorinėje Miknių sodyboje Minaičių k. (Radviliškio rajone). Su nedidelėmis išimtimis tai buvo trumpo laikotarpio – 1948–1949 m. (tuo metu sodyboje veikė apygardos vadovybė) –

2 Kartu su J. Lukšos laiškais ir pirmoje, ir antroje rinktinėje skelbiamas dar ir N. Bražėnaitei adresuotas Julijono Būtėno laiškas, kuriame pranešama, jog J. Lukša desantu išskrido į Lietuvą.

dokumentai, instrukcijos, spaudos leidiniai (LYA, f. K–5, ap. 9). 16 laiškų sudarė visai nedidelę archyvo dalį, tačiau patraukė dėmesį ir išsiskyrė kaip unikalūs partizanų veiklos, jų tarpusavio santykių, tam tikrų būsena liudijimai.

Į artilerijos sviedinių tūtas sudėtas ir istorinėje Bekerių sodyboje Pivoraičių k. (Kelmės r.) paslėptas 1949 m. liepos – 1950 m. gegužės laikotarpio Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (toliau – LLKS) Visuomeninės dalies viršininko, vėliau LLKS Tarybos Prezidiumo II sekcijos vadovo Juozo Šibailos archyvas, Atgimimo metais patekęs į KRTM (GEK 2097–3180), šiandien saugomas OLKM. Jis parodė išskirtinę laiškų svarbą partizaninio karo istorijos tyrimams. 1988 ar 1989 m. bulviarūšio dugne atkastame archyve buvo ne mažiau kaip 184 dokumentai, spaudiniai ir kt., tarp jų – 26 laiškų originalai ir nuorašai. To, kas kalbama korespondencijoje, nėra aprašyta niekur kitur – jokiame kitame šiandien žinomame šaltinyje.

1994 m. istorinėje seserų Godaičių sodybvietėje Antušavos k. (Kėdainių r.) surastas Prisikėlimo apyg. Maironio rinkt. partizanų archyvas, sudėtas į du bidonus, ko gero, yra pats didžiausias iš visų šiandien žinomų (LYA, f. K–5, ap. 1). Ne mažiau kaip 6000 lapų apimties archyvą – dokumentus, spaudinius, laiškus – rinkti pradėjo Jungtinės Kęstučio apyg. Savanorio rinkt. Gedimino kuopos (vėliau – Juozapavičiaus rajono) vadas Povilas Morkūnas, vėliau tapęs Prisikėlimo apyg. Maironio rinkt. vadu. Darbą tęsė minėtosios rinktinės, vėliau Prisikėlimo apyg. vadas Juozas Paliūnas ir ištikimas jo padėjėjas *Aidas*. Būtent jis nurašinėjo, daugino daugelį minėtojo archyvo raštų (Petrauskienė, Vaitkevičius 2017: 61). Gali būti, kad po J. Paliūno ir *Aido* žūties archyvu rūpinosi Maironio rinkt. Jaunučio dalinio vadas ir Prisikėlimo apyg. vadovybės narys, paskutinis Kėdainių krašto partizanas Pranciškus Prūsaitis. Archyvui priklauso ne mažiau kaip 262 laiškai ir jų nuorašai. Šis faktas patvirtina, kad į tarpusavio asmeninių ir tarnybinių susirašinėjimą partizanai žvelgė kaip į neatskiriamą kovos už laisvę dokumentacijos dalį ir dėjo visas pastangas jį išsaugoti ateities kartoms.

Visi XX a. kariniai konfliktai kelia didelį tyrinėtojų susidomėjimą. Ypatingo archeologų, istorikų, antropologų dėmesio sulaukia memorialinės vietos, kilnojamojo paveldo vertybės, taip pat karo korespondencija (angl. *war letters*) – visa tai mena konkrečius asmenis, dalyvavusius kariniuose konfliktuose. Vien Chapmano universitete veikiančiame Amerikiečių karo laiškų tyrimų centre (angl. *The Center for American War Letters*) saugoma 90 000 amerikiečių karių laiškų, parašytų per daugiau kaip du šimtus metų Amerikos Nepriklausomybės ir JAV pilietiniame karuose, Antrojo pasaulinio karo metais, Afganistane, Irake ir kitur. Šie laiškai tiriami, eksponuojami, įgarsinami, naudojami ugdymo procese, visuomenės švietime ir dar daugeliu kitų būdų.

Mokslinės literatūros, juo labiau diskurso apie lietuvių karių, konkrečiai apie 1944–1953 m. Lietuvos partizanų korespondenciją, iki šiol nesama. Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomų politinių kalinių, tremtinių, partizanų laiškų katalogo³

3 Pastebėtina, kad istorikų trikdė tokia katalogo struktūra, nes pirmiausia turėtų būti pateikiami partizanų, toliau – politinių kalinių ir tremtinių laiškai.

įvade Aurelija Malinauskaitė apsiribojo laiškų autorių pristatymu ir glaustu turinio atpasakojimu, o baigdama apibendrino:

Politiniai kaliniai, tremtiniai, partizanai – Lietuvos piliečiai, patyrę vieną iš baisiausių žmonijos reiškinį – sovietų genocidą. Jie nebuvo iškilios, garsios ar didelės asmenybės, todėl ir laiškuose atsispindi paprastų, eilinių žmonių skausmas, išgyvenimai, viltys ir nauji patyrimai. Tai mūsų tautos tragiškos istorijos dalis (Malinauskaitė 2001: 31).

Pristatydamas Vytauto apyg. Lokio rinkt. partizanų korespondenciją, Arūnas Streikus laiškus suskirstė pagal adresatus: pirma jų grupė atspindi partizanų ir dvasininkų santykius, antrą sudaro laisvės kovotojų laišakai ryšininkei A. Dručkutei ir partizano seseriai, kuri įtariama bendradarbiavusi su saugumu, trečią – laišakai, kuriuos rinktinės vadas B. Vaičėnas parašė ryšininkui R. Palivanui, ketvirtą – partizanų laišakai B. Vaičėno seseriai Emilijai (Streikus 2011: 198–200).

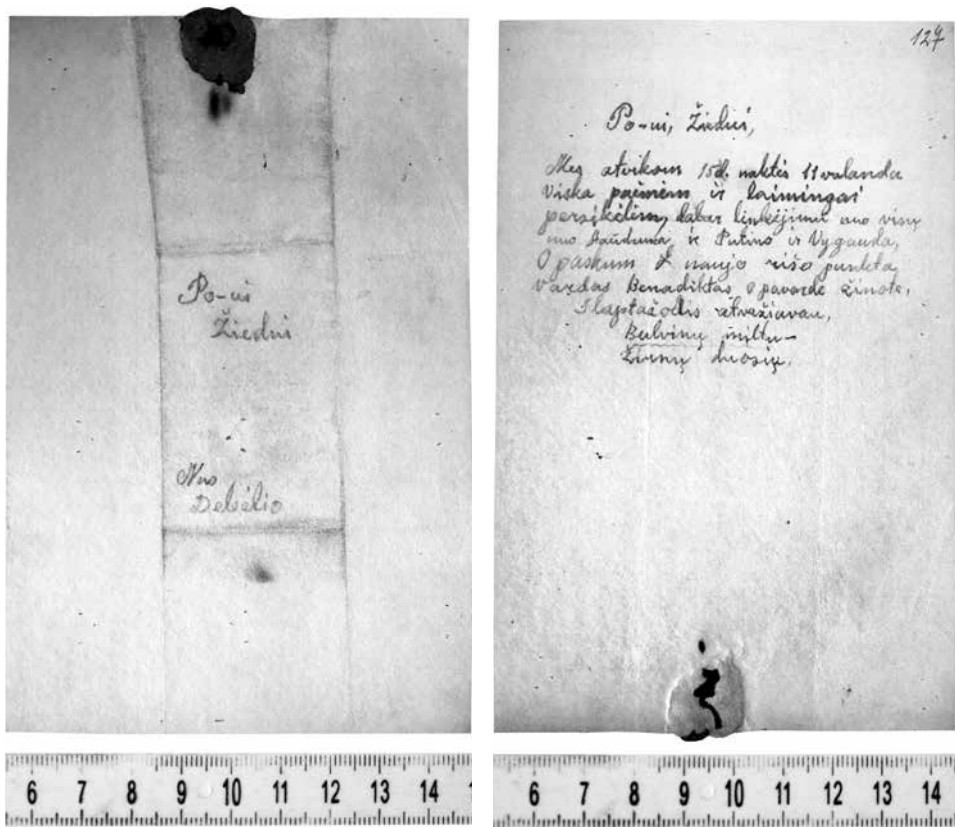
Šiame straipsnyje pirmą kartą nagrinėjamas partizanų laiškų turinys. Turinio analizės metodu atliktas tyrimas remiasi ne tik trijuose minėtuose, bet ir kituose partizanų archyvuose, saugumo agentūrinėse ir baudžiamosiose bylose, partizanų artimųjų šeimose išlikusiais laisvės kovotojų laiškais arba jų nuorašais⁴ (iš viso daugiau kaip 400 laiškų). Juos partizanai parašė individualiai, karo sąlygomis, t. y. ne kolektyviai ir ne kalėjime, lageryje ar tremtyje, o dalyvaudami kare ir dažniausiai būdami pasipriešinimo organizacijų (nuo 1949 m. vasario 10 d. – LLKS) nariais.

Straipsnyje nebrėžiama takoskyra tarp partizanų asmeninių ir tarnybinių laiškų; laikaisi nuomonės, kad šiuo požiūriu laisvės kovotojų korespondenciją skirstyti netikslinga, be to, aptariama skirtis ne visada akivaizdi. Po bendros charakteristikos ir mėginimo suskirstyti laiškus pagal pobūdį pateikiami pavyzdžiai, rodantys išskirtinę šių laiškų kaip istorijos šaltinių vertę. Paskutinis skyrius skirtas ryšiams. Jame rodoma, kaip Lietuvos partizanų pogrindžio valstybėje veikė paštas, kokiais būdais kovotojų laišakai pasiekdavo adresatus.

LAIŠKŲ KALBA IR TURINYS

Išlikę partizanų laišakai yra įvairaus dydžio, išvaizdos, jiems buvo naudojamas toks popierius, kokio pavykdavo gauti. Tai galėdavo būti mažutis ritinėlis, saugumo sumetimais įkeptas į duonos bandelę – savotišką ryšių sumuštinį, laiškėlis, sulankstytas taip, kad tilptų į ryšininkės kuodą, arba keletas mokyklinio sąsiuvinio lapų laiškas – nuožmios kovos pasakojimas, – skirtas mylimajai (1–2 iliustr.).

.....
4 Nesinaudota saugumiečių atliktais partizanų laiškų vertimais į rusų kalbą.

1–2. Prisikėlimo apyg. Maironio rinkt. vadui J. Paliūnui (*Žiedas* – vienas iš daugelio jo sakytinių slapyvardžių) adresuotas tos pačios rinktinės Mindaugo tėvūnijos Lukšio dalinio partizano Česlovo Jankūno-*Debeselio* laiškas. Gerai matyti lankstymo būdas, perlaužtas antspaudas, apie 1949–1950 m. *Maironio rinkt. archyvas* – LYA, f. K–5, ap. 1, b. 44, l. 127

Daugelis laiškų buvo rašyti pieštuku. Ši priemonė patogi lauko ir iš esmės bet kokiomis sąlygomis, be to, atspari drėgmei, tam tikru mastu – ir trinčiai. Jeigu laiškas būdavo išspausdintas rašomąja mašinėle, gali būti išlikęs jo nuorašas, archyvuvi skirtas egzempliorius; kartais tiesiog būdavo rašoma per kalnę, pasiliekančią sau kopiją, jeigu siunčiamas paketas pražūtų ir reikėtų siųsti pakartotinai.

Rašysena labai daug pasako apie rašantįjį ir yra reikšminga partizanų laiškų tyrimo dalis. Jei reikėtų apibūdinti konkrečiau, tiksliausiai tai nusakytų išlavintos ir neišlavintos rankos samprata. Akivaizdu, jog tai susiję su laiško autoriaus raštingumu, išsilavinimu, bendravimo etika plačiąja prasme. Tad, nuo dailiai surašytų laisvės kovotojų karininkų, mokytojų, tarnautojų, studentų, gimnazistų laiškų pasukus prie pradinį išsilavinimą turinčių vyrų – ūkininkų ar samdomų darbininkų – ne pernelyg tvarkingų ir lengvai perskaitomų laiškų, atsivers daug visai neslepiančių partizanų tarpusavio santykių. Įkandin sveikinimų ir linkėjimų, ryžto kovoti ir pagarbos žuvusiems, konkrečių organizacinių klausimų gali sekti nepasitenkinimas, pavydas, pyktis.

Diemedžiui.

Kai sveikas, senai teke matytis, taip pat senai gauti nuo jūsų paketai.

Prasau išaiškinti ir man pranešti, ar buvo NEM dalinie k-jai atvykę - 0 1 1 1 7 4 1 7 5 1 1 2 1 2 3 1 6 4 2 1 3 2 4 5 3 1 4 4 1 1 8 2 2, jei taip prašau pranešti kurie ketejejai buvo, Minėtoje vietoje buvo pasirodė prt š.m. gruodžio mėn. 10 d.

Laukiu nuo jūsų žinių, tuomet turėsiu ko daugiau parašyti. Stengitės prisijusti tiesiogini kP taip pat ir atsargini, nes teke sužinoti, kad jūsų duetas tiesieginis kP su blizgėje.

Te aukščiausias lydi Tamstos žygius.

1949.12.14.

3. Prisikėlimo apyg. Maironio rinkt. vado J. Paliūno (spėjama) dalinai šifruotas laiškas, adresuotas tos pačios rinktinės Mindaugo tėvūnijos vadui K. Kudokui-Diemedžiui, 1949-12-14. Nuorašas Maironio rinkt. archyve – LYA, f. K-5, ap. 1, b. 44, l. 209

Išlikusiuose partizanų laiškuose paprastai nėra šifruotų žodžių, sakinių, pastraipų. Kartais, atsižvelgiant į turinį (jeigu minimi asmenvardžiai, geografinės vietovės, susitikimo laikas ir pan.), būdavo šifruojamas visas laiško tekstas arba dalis. Tokių laiškų perskaityti neturint šifro ir rakto šiandien neįmanoma. Kita vertus, perskaičius tokie laišakai būdavo naikinami – mano įsivaizdavimu, iššifruodamas žodžius, sakinius ir pastraipas asmuo virš skaičių surašydavo raides, t. y. atskleidavo slaptąjį turinį, tad tokį laišką saugoti turėdavo būti ypač pavojinga.

Partizanų laiškuose laikomasi įprastos dėstymo struktūros: pirmiausia kreipinys, pasisveikinimas arba padėka, jeigu yra proga – papildomas sveikinimas. Dažnai pažymima, į kurį laišką šiuo kartu rašomas atsakymas, tada pateikiama žinių pynė, pabaigoje – linkėjimai. Jeigu liko nepaminėta kas nors svarbaus, dar atsiranda ir *post scriptum*.

Pasitaiko, kad vietoje kreipinio rašoma adresato pareigų santrumpa – pavyzdžiui, GV (taip 1948 m. kreiptasi į Prisikėlimo apyg., kuri tuo metu vadinta Granito slaptavardžiu, vadą), UV (taip 1949 m. kreiptasi į Algimanto apyg., kurios pavadinimas tuo metu buvo koduojamas kaip U raidė, vadą), LBV (taip 1949–1950 m. kreiptasi į LLKS Tarybos Prezidiumo Visuomeninės dalies, kurios pavadinimas tuo metu buvo koduojamas kaip LB, viršininką). Atskirai pažymėtina, kad partizanų

laiškuose buvo įprasta vartoti visuotinai priimtas, iš to meto statutų arba įsakymų žinomas santrumpas; dalis jų šiandien, neišmanant konteksto, gali klaidinti. Pavyzdžiui, apie 1949–1950 m. santrumpa P. jau tikrai turėjo reikšti partizaną, tačiau tokiuose kreipiniuose kaip „p. Vade“ reiškė poną.

Laiškuose buvo įprasta inicialais rašyti vardus, trumpinti vietovių pavadinimus ir buveinių slapyvardžius. Atskira tema – tam tikras partizanų žodynas. Antai priešai dažnai vadinami *ivanais* arba *katiušomis*, *paėmė* visuomet reikš areštą, *stojo* – legalizavimąsi, *sublizgėjo* – priešo iššifruotą ryšių punktą ar kovotojų veikimo rajoną; *ragėliu* būdavo vadinama riesta, o *ripka* – apskrita automatinio šautuvo apkaba, *mašinka* – pats automatinis šautuvas; *krikštytas alus* – tai sumaišytas su degtine, *plakatai* – šnipai, skundikai, *geri diedukai* – ištikimi rėmėjai, kurie suteiks pastogę, esant reikalui duos arklį, pavaišins vakariene. Pasitaiko dar vienas kitas pačių partizanų susigalvotas žodis, toks kaip *žygikelis*, reiškiantis nustatytą, suderintą žygio maršrutą, arba naują reikšmę įgijęs *sąskrydis*, tarpukario Lietuvoje vartotas tik skautų, pavasarininkų ir kai kurių kitų organizacijų.

Suprantama, kiekvienas partizano laiškas buvo unikalus ir nepakartojamas, tačiau jų pobūdis lemia turinio, perteikiamų nuotaikų, emocijų panašumus. Didelis partizanų laiškų pluoštas – atsisveikinimo su šeima, artimais ir brangiais žmonėmis laiškai. Tai gali būti pats pirmasis į mišką išėjusio laisvės kovotojo laiškas, pavyzdžiui: „Brangiausioji Mano Žmonele, Mano Mylimoji, po mūsų ašaroto, tikrą ir begalinę meilę vienas kitam parodančio atsiskyrimo, turiu proga parašyti Tau, mano Miela Klevutėle, šį pirmąjį laiškėlį.“ Tokiais žodžiais Žemaičių apyg. vadas Aleksandras Milaševičius 1948 m. vasario 16 d. pradėjo laišką mylimajai, galbūt jau ir sutuoktinei Kleofai Marijai Milaševičiūtei⁵. Arba: „Brangi Aldona, išeidamas kovoti už savo brangią Tėvynę aš tau rašau šį laiškutį. Šiandien 10 val. mes keturi išėjome į mišką pas partizanus. Partizanų stovėjimo vietą mes jau žinome, todėl lengvai ir nueisime pas juos, o su jais kartu valysime savo žemę nuo raudonųjų banditų.“ Tokiais žodžiais 1945 m. pavasarį tetai Aldonai Karpavičienei adresuotą atsisveikinimo laišką pradėjo Petras Čekanauskas (Malinauskaitė 2001: 26–27, 215).

Išliko ir paskutinių laisvės kovotojų laiškų namiškiams, mylimosioms⁶. Partizanai sąmoningai apsisprendavo neberašyti nujausdami artėjančią žūtį, išsikeldami į kitą apylinkę arba ruošdamiesi žiemoti – tuo metu mažai vaikščiodavo ir ne visada galėdavo laiku apeiti ryšių punktus. Antai 1950 m. balandžio 25 d. Prisikėlimo apyg. Maironio rinkt. Mindaugo tėvūnijos vadas Kostas Kudokas, prieš dvi dienas paskirtas į Lietuvos Žaliosios rinkt. vado pareigas, paskutiniame laiške *mieloms sesutėms* rašė:

5 Šio ir kitų A. Milaševičiaus laiškų nuorašus saugo Liudvikas Rūstėnis Milaševičius.

6 Žinoma, ginkluotoje kovoje dalyvavo ir moterys, tačiau išskirtinai reta atvejų, kad jos būtų buvusios ne kartu su mylimaisiais miškuose, bunkeriuose.

Šiandien lygiai sueina pusantrų metų, kai žengiu šiuo pasirinktu laisvuju keliu. Aš puikiai suprantu, kiek daug skaudžios nežinios valandų per tą laiką Jums teko ir dabar tenka pergyventi besirūpinant manuoju likimu. Tačiau aš prašau Jus priprasti prie to ir daug nesisieloti. Garbingai pradėjau, garbingai ir baigsiu. Jei likimas lems žūti, kas greičiausiai ir įvyks, tai yra menkas, bereikšmis dalykėlis. Juk tikslas kilnus ir gražus. Tuo labiau, kad per šiuos pusantrų metų pajėgiau „grąžinti skolą“ priešui su geromis magaryčiomis, kurią jaučiuosi esąs skolingas. Tuo pačiu įrašiau savo vardą į istoriją ir, reik tikėti, kad jį su pasididžiavimu kartos kiekvienas likęs artimas ir tikras lietuvis (Račkauskas 1989).

Antrą gausų partizanų laiškų pluoštą pagal turinį galėtume vadinti rūpesčio laiškais. Juose partizanai patvirtina, kad gyvi, teiraujasi apie namiškius, bendrus pažįstamus, draugus; dažnai juntamas arba tiesiai išsakomas susirūpinimas dėl adreso ir jo aplinkos žmonių. 1945 m. liepą Juozas Vitkus tokiais žodžiais pradeda laišką žmonai Genovaitei, šešioms vaikams ir uošvienei Brigitai Grybauskienei:

Mano brangiausioji Genute, brangieji vaikučiai ir močiute,

Rašau jums, brangieji, iš savo vasarvietės, ramiųjų Dzūkijos miškų, ir siunčiu širdingiausius ir karščiausius Jums linkėjimus. Be galo visų jūsų išsiilgau, bet, deja, negaliu parvažiuoti, nes mano ypatingos tarnybinės pareigos neleidžia. Net ir laišką sunku Jums parašyti, o adreso net neįmanoma nurodyti, nes dažniausiai aš kelionėje, o poilsio kaip ir neturiu. Nors gyvenimo ir tarnybos sąlygos labai nepastovios ir nepalankios, bet, ačiū Dievui, dar vis esu visiškai tvirtas, sveikas. Viena, kas mane ypatingai kankina, tai rūpestis, kad aš negaliu jums, brangieji, padėti (Vitkus 2017: 49).

Būsimasis Pietų Lietuvos sr. vadas J. Vitkus ramiuosius Dzūkijos miškus vadino savo vasarviete, o Dainavos apyg. vadovybės narys Jurgis Krikščiūnas rašė apie darbovietę miškų departamente, kurio viršininkas – drg. Mirtis. Tokių ir panašių Ezopo kalbos pavyzdžių partizanų, taip pat jų ryšininkų ir rėmėjų laiškuose esama nemažai (plg.: Malinauskaitė 2001: 227–228; Kasparas, Ulevičius 2005: 659–660; Gaškaitė 2006: 182–183), o J. Krikščiūno laiškuose gausu ir sarkazmo, kaip antai 1947 m. gegužės 16 d. laiške artimiesiems laisvuosiuose Vakaruose:

Dėde! Suradau progą Jums parašyti ir pranešti Jums apie mūsų gyvenimą. Jūs žinote, kaip mes gyvenome 1941, tai dabartinis gyvenimas dar saldesnis ir archyvo išeis 100–ai tomų.

Dėdė Banionis, Broniukas, dėdė Jonas išsikraustė pas mano tėvelį gyventi⁷. Dėdė Pranas išvažiavo į sanatoriją Velske. Jo stovis sveikatos nekoks, gal dar ir gyvas. Pas mus šiaip gyvename neblogai, ligų jokių nėra, jei miršta, tai miršta natūraliai.

.....

7 Omenyje turimas Antrojo pasaulinio karo metais miręs J. Krikščiūno tėvas.

Be to, entuziazmas milžiniškas, tarybinė santvarka ir žmonės be paliovos vyksta į sanatorijas Archangelske, Vorkutoje, Velske ir kitur. Ūkis auga kaip ant mielių, ne veltui internacionale pasakytą... „seną pasaulį išardysim“, ir tas mums pasiutusiai gerai vyksta (Krikščiūnas 1996: 241).

Naujienomis dalijosi ir rūpestį partizanai rodė ne tik artimiesiems, giminėms, bet ir *broliams, sesėms*, kovojantiems kituose daliniuose. Puikus artimų, bičiuliškų ryšių, užsimezgusių tarp bendražygių, pavyzdys – 1949 m. lapkričio 26 d. Tauro apyg. vado Viktoro Vitkausko atsakymas į LLKS Ginkluotųjų pajėgų štabą išvykusiam Urbantui Dailidei: „Mielas p. Taurai, niekad savo dėkingumo tau nesugebėsiu įrodyti, kokį jaučiu širdy. [Ačiū.] mielas broliuk, kad manes nepamiršti, o aš – kol mindžiosiu žemelę. [Tu] man vienintelis iš pirmųjų brolių. Te Dievas tave laimina ir saugo“ (LYA, f. K–1, ap. 58, b. 41734/3, t. 7, l. 192; plg. Pečiokaitė-Adomėnienė 2004: 156).

Be rūpesčio, partizanų laiškuose dažnai taip pat juntama ilgesio nuotaika ir meilės jausmai, išnyra sentimentalumas, suskamba romantinės gaidos; kartais laiš- kai puošiami miniatiūromis, sukuriamas inicialas (papuošiama pirmoji teksto raidė). 1951 m. birželio 29 d. Prisikėlimo apyg. Maironio rinkt. štabo viršininkas Laurynas Mingėlas laišką sesei Teodorai pradeda tokiais žodžiais:

Tavut!

Šiandieną pas mus šv. Petro atlaidai. Iš vaiskaus, kaip lino žiedas, dangaus, saulutė beria savo malonius spinduolius. Švelnus švelnus kaip motinos pabučiavimas pučia vė-jelis. Sode taip gaudžiai kukuoja raiba gegulė. Malonios, kaip tos rožės po mano akim, sukėlusios širdžiai mintis neramias, eina sesulės atlaiduosna. Palydžiu aš jas tik akimis. Taip norėtus kartu su jomis eiti. Bet ah... rožės, jūs nežydėkit taip gražiai, nurimk ge-gule, ir tu širdie, nurimk!.. Juk ne Tau visa tai. Tau tik su vyturėliu traukti juodą dainą⁸.

1953 m. sausio 24 d., vidurdienį, likus dviem dienoms iki žūties, Vyčio apyg. vadas Bronius Karbočius žmonai Janinai rašė:

Brangioji Žmonele,

Kad ir nesulaukiau taip išsiilgusių tavo žodžių, kuriuos, pilnai tikiu, galėjai atsiųsti, vėl rašau. Ir, pirmų pirmiausia bučiuoju dešinę ir begalybę kartų rausvas lūputes. Bran-gute, priimki tuos karštus bu[činius] ir priglausk juos savo širdelės viename kampelyje. Gerai?

8 Visą laišką galima rasti Mingėlų šeimos korespondencijos publikacijoje šiame *Tautosakos darbų* numeryje, p. 121–150.

Slenka nuobodžios, ilgos, ilgesingos ir prailgę laukime dienos. [Žodžiai rašančiojo užtušuoti – V. V.] būna tokių valandų, kad noris numirti⁹, eiti, kad ir į pasaulio galą, kad tik sutikti tave, tave. Tada nebebaisūs jokie pavojai, net pati mirtis. Atrodo, viskas dulkė, dulkė. Tačiau po kelių valandų grįžtu į normalias vėžes. Persiorientuoju: privalau gyventi. O gyventi tik tau. Tikrai tau. Viskas kita nulis [...].

Oi, norėčiau daug rašyti, sakyti, guostis, bet viskas galvoje užia, kaukia, šaukia, aplamai, didžiausias chaosas. Brangute, 51 metų žiemą rašiau, kad nereikia kristi į pesimizmą, tačiau kada aplinkui regi tik bereikšmius padarus, negali išsilaikyti. Nors ir po truputį, bet krentu. Ir kaip gi ne. Ar buvo kada nors tokie žiaurūs laikai... ar gali žmogus gyventi vien tik žemėse... o pavojai ir mirtis kiekvieną žingsnį žengiant žiūri į akis. Tik taip drąsiai, kaip nei Nerono laikais nežiūrėjo (kserokopija iš N. Gaškaitės-Žemaitienės archyvo; plg. Šimėnas 1998: 206–207; 4 iliustr.).

Akivaizdu, kad šiuose laiškuose dalykinio turinio daug mažiau. Partizanai rinkdavosi kitokį braižą, dalijosi jausmais, taip pat ryžtu kovoti ir mirties nuojautomis. Tiesa, būdavo, sutrikdavo nežinodami, ką pasakoti, abejodavo, ar verta, ar galima, ar bus suprasti. Toks pavyzdys – 1949 m. lapkričio 9 d. kartu su Algimanto apyg. partizanais žiemoti išėjusios Dianos Glemžaitės laiško tetoms Elvyrai ir Mikai Glemžaitėms pabaiga:

Mūsų dienos per daug pilkos ir Jums jos neįdomios. Atleiskite, kad rašau Jums tokius niekus.

Labai prašau perduoti geriausius linkėjimus dėdai Jonui, p. Liudui ir p. K-čiams. Būsiu dėkinga.

Duok Dieve, kad dar būtų ta diena, kuomet galėčiau paspausti Jūsų ranką su džiaugsmu po ilgo nesimatymo. Stipriai stipriai bučiuoju jus visus. Jūsų Diana (Glemžaitė 1994: 18)¹⁰.

Partizanų tarpusavio laiškų braižą, stilistiką neabejotinai lemia santykis su adresasu ir daugelis kitų aplinkybių. Įtakos turi subordinacija – ar susirašinėja tokias pačias arba bent panašias pareigas einantys kovotojai, ar galbūt eilinis kreipiasi į vadovybės narį. Partizanų laiškų, adresuotų kitiems laisvės kovotojams, pluoštas bene didžiausias. Turinio požiūriu jie užima lyg tarpinę vietą tarp prašymų, įsakų (dažnai laiškuose duodama nurodymų) ir raportų (pranešama apie įvykius dalinyje, veikimo rajone, dalijamasi kitomis žiniomis, atsakoma į klausimus)¹¹.

.....
9 Čia, matyt, turėtų būti žodis *arba*.

10 D. Glemžaitė su savo vyru Juozu Bulovu ir kitais bendražygiais išduoti žuvo tų pačių metų lapkričio 14 d. Plunksnočių miško bunkeryje (Rokiškio rajone).

11 Partizanų dokumentų rinktinėse šie laišakai dar vadinami raštais, plg. Remeika 2003: 346–350, 353–358.

53.01.24
12 val. dienos

1953-01-26
LITUVA

Karbočiaus
iš B. Karbočiaus vyro
mai (1953-01-26)
asm. arch.

Brançois žmonėle!

Kad ir nesulaukiau laip išsilgus
 tavo širdis, kuriuos, pilvus lėtin, galijai
 adriuski, vil rašau. Ir, pirmus pirmiausia
 būtinai darau ir begalybę kartų, rašius bu-
 pulis. Brançoje, perimtu tavo kartus bu-
 ir priglaukė jus savo širdis visame žem-
 pelyje. Grai?

(3) Šeima nuobudnis, ilgas, ilgungos ir
 prailgė laisvime gyvena. ~~Prasidėjus~~, būna šaltis
 valandų, kad nors pėviki, arki, kad ir
 pasaulis galų, kad tik vėdinti lais, lais.
 Tada nebėgairis joki praverjai, nel pati mir-
 tis. Širdis, viskas dulisi, dulisi. Tačiau, po
 kelių valandų grįžti; normalios višis. Perai-
 orientacija: privalamų gyvena. O gyvena lita
 dan, tikrai dan, viskas karta nulis.

Visas, kas peraktia man, be galo giliai
 pamirša. Kartais laip, kad... manam; laip
 maniai at ir bu laisvime stindingsis žinios
 maniai, o dabar? Klaipt gaila, kad duos
 antro širdis, kuriuos lais įdemon kalbi-
 jan, ~~...~~ Dine, arki

4. Vyčio apyg. vado B. Karbočiaus laiško žmonai pirmasis lapas. Dešinėje viršuje – autoriaus užrašyta data (1953-01-24), žemiau – žmonos Janinos pažymėta vyro žūties diena, kairėje – N. Gaškaitės-Žemaitienės pastaba paraštėje. Kserokopija iš N. Gaškaitės-Žemaitienės archyvo

Atsižvelgiant į tai, kiek daug šiuose laiškuose kalbama apie ryšius, planuojamus susitikimus, spaudos rengimo ir leidybos, kitus organizacinius reikalus, žuvusius bendražygius ir naujus kandidatus į konkrečias pareigas, tokius partizanų tarpusavio laiškus sąlygiškai būtų galima vadinti naujienų arba susitarimų laiškais. Pagal pobūdį – dalijamasi naujienomis, sprendžiami konkretūs aprūpinimo klausimai – panašių laiškų partizanai yra parašę ir namiškiams, ryšininkams, rėmėjams, taip pat provokatoriams, nežinodami jų kėslių. Tačiau visoje šioje korespondencijoje vis tiek daug nuoširdumo, palaikymo, o kartais ir priešingai – partizanai raštu išsakydavo nepasitenkinimą, skųsdavosi, siekė įrodyti savo teisybę. Žodžiu, čia dažniausiai irgi esama emocijų. Štai pavyzdys iš Tauro apyg. vado V. Vitkausko susirašinėjimo su laikinai Tauro apyg. Geležinio Vilko rinkt. vado pareigas einančiu Pranu Kleiza:

P. Ryty,

Ačiu už linkėjimus. Tamstos ryšininkas, kiek teko girdėti, turėjo ne labai malonią kelionę. Net nepatogu, bet ką dabar padarysi?

Ką Tamsta sakai, KAIRĮ paėmė nuodų pagelba? Niekšai, jie gali viską, šlykščiausi, klastingiausi ir nelaimingiausi žemėje sutvėrimai, prakeikti Ivanai! Bet Kairys... ? Jo asmeny taip pat slėpėsi egoisto, savimeilio ir trumparegio žmogaus pradų. Jei kartą jau pateko gyvas, tai būtinai tuojaus išdavikas, niekšas? ... och sunku ir mūms ir gyventojams tokias rykštes pernešti... Smūlkiai ištyrkte faktus dėl Kairio patekimo ir plačiai aprašykite man (LYA, f. K-12, ap. 1, 4-asis dokumentų kopijų mikrofilmas).

1950 m. spalio 8 d. Kęstučio apyg. vado Antano Bakšio laiškas V. Vitkauskui dalykiškas, bet kalba vaizdinga, parenkami žodžiai ir posakiai išryškina, kas svarbu:

Kovos broli!

Aš ir vėl atsiradau. Dėkoju už prisiųstą spaudą. Priede siunčiu ir savosios. Elgetiška ji, bet ką padarysi, nes po gautos serijos smūgių vos pasikėliau. Matricas pabaigiau, tat tiražas labai menkas. Dedu visas pastangas išspręsti iškilusią spaudos dauginimo problemą ir, atrodo, jei likimas vėl nepamaišys su ragais, kad pavyks [...]. Politinės atmosferos įsiau drinimas pakėlė visų nuotaiką, todėl ir darbas tapo lengvesnis. Dirbam, krutam, ruošiamės ir lauksim prasidedant baletu „Atominis karas“. Linkiu sėkmės kovoje ir darbe Jums bei visiems tauriečiams (LYA, f. K-30, ap. 1, b. 556, t. 2 [laiškai nenumeruoti]).

Prisikėlimo apyg. Maironio rinkt. Kęstučio tėvūnijos Laisvės dalinio eilinis *Plechavičius*, prieš paskutinį kartą savavališkai pasišalindamas iš dalinio, taip skundė ir skundėsi tėvūnijos arba rinktinės vadui:

Ponas Vade, gal šiuo reikalu aš padariau klaidą, tai prašau mane nubausti, kam buvo antroj pusėj vieškelio už Laisvės dalinio ribų paimta bolševikams patariančio asmens

karvė. Bet kodėl Gerb. Montė ir Gabrys nesiliauna su savo melais ir visokiais šmeižtais. Ir vis dar tebeužsiiminėja tepimu kitų juodais dažais, o save [linkę] laikyti šviesiausiais ir geriausiais žmonėmis bei nekaltais avinėliais. Pavyzdžiui, jei jie tokie geri ir teisingi, ir neperžengia kito dalinio ribų, tai kodėl š. m. rugsėjo mėn. pabaigoje vaikštinėjo Montė ir Sakalas, ir maistavo po Laisvės dalinio Mėnesio apylinkę, paimdami iš dėduko obuolių, o anksčiau buvo paėmę lašinių pusę puspaltės (Petrauskienė, Petrauskas, Vaitkevičius 2017: 50).

Atskirai paminėtina, kad skirtinguose daliniuose tarnaujantys broliai, pusbroliai ar svainiai naudodamiesi proga kartu su tarnybine korespondencija, būdavo, perduoda vienas kitam asmenines žinias, linkėjimus, sveikina su valstybinėmis, ypač dažnai – su religinėmis šventėmis. Be to, kovotojai turėdami užduočių vykdavo į kitus organizacinius vienetus, rašydavo bendražygiams asmeninius laiškus. Tačiau ir tokiais atvejais, kai siuntoje kartu su spauda, dokumentais, tarnybiniais laiškais atsirasdavo asmeninių, jų turinys negalėdavo likti nuslėptas nuo organizacinio vienetų viršininko (plg. LYA, f. K–5, ap. 1, b. 190, l. 48).

LAIŠKAI KAIP ISTORIJOS ŠALTINIS

Tarnybinė korespondencija, laišakai iš partizanų leidinių redakcijų, bičiuliškas broliais ir sesėmis save vadinančių, atskiruose daliniuose kovojančių partizanų susirašinėjimas ir dar daug kitokių laiškų leidžia geriau pažinti partizanus, rekonstruoti įvykių eigą ir net permąstyti tam tikrus istorinius procesus. Laiškų vertę partizanai, be menkiausios abejonės, suprato – laišakai taip pat saugojo ryšį su juos rašančiais. Taip istorija pynėsi su jausmais ir išgyvenimais, o patys laišakai neretai būdavo saugomi prie kūno, netgi prie širdies, nes nesunkiai tilpdavo bet kurioje kišenėlėje.

Pabrėžtina, kad kiekvienas partizano laiškas yra menamos (kai kuriais atvejais net išlikusios, esamos, tiriamos) visumos dalelė. Partizaninio karo istorijoje toji visuma svarbesnė už visa kita. Tiesa, yra tokių partizanų laiškų, kurie savaime turėjo didelės reikšmės ir toli pranoko konkretaus susirašinėjimo ribas. Chrestomatiniiais tekstais tokie laišakai tapo ne šiandien, o jau patiems partizanams, dar vykstant karui. Vieni virto straipsniais partizanų vadovybės biuleteniuose ir laikraščiuose. Kiti plito nuorašais, veikė vėlesnę partizanų vadovybės laikyseną ir formuluojamas tezes. Čia pirmiausia turiu omenyje Jungtinės Kęstučio apyg. vado Juozo Kasperavičiaus ir tos pačios apygardos Savanorio rinkt. vado, būsimąjo LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininko Jono Žemaičio susirašinėjamą.

1947 m. sausio 18 d. Tauro apygardoje buvo numatyta surengti visos Lietuvos partizanų vadų suvažiavimą. Paaiškėjus tikrajam Juozo Markulio–*Erelio* vaidmeniui organizacijoje ir jo kėslams, suskubta įspėti apygardas, ir Lietuvos kovotojų už

laisvę atstovų suvažiavimas Juodupių k. (Pilviškių seniūn., Vilkaviškio r.) saugumo sumetimais įvyko anksčiau – sausio 15–16 dienomis. J. Kasperavičiaus proginė kalba nebuvo perskaityta, nes ir pats Jungtinės Kęstučio apyg. vadas liko Žemaitijoje. Tačiau ryšys tarp Jungtinės Kęstučio ir Tauro apyg. veikė, netrukus J. Kasperavičių pasiekė įvykusio suvažiavimo protokolai, jų nuorašais jis pasidalijo su J. Žemaičiu. 1947 m. vasario 14 ir 17 d. J. Kasperavičius parašė po laišką J. Žemaičiui, iš jų šią dieną žinoma vėlesnio ištrauka, išlikusi Žemaičių apyg. Šatrijos rinkt. archyve. Šio laiško turinį ir istorinę svarbą leidžia įsivaizduoti viena paskutinių jo pastraipų, kurioje sutelkta esmė: „Laisvės kovos sąjūdis, koks jis yra šiandien, pats savaime nėra jo[kia] partijų koalicija, bet tai yra sąjūdis, išaugęs sunkiausiuose ir kiečiausiuose kovos sąlygose. Šiandieninis kovos laisvės sąjūdis yra vienminčių ir vienatikslių organizacijų tikslas, kuris turi [būti] šiuo metu sucementuotas“ (LYA, f. K–5, ap. 6, b. 3, l. 1–3).

Tų pačių metų vasario 24 d. J. Žemaitis parašė atsakymą J. Kasperavičiui (žr. Gaškaitė 2005: 426–430)¹². Akivaizdu, kad J. Kasperavičius, sukėlęs diskusiją likus vos kiek daugiau nei mėnesiui iki žūties, lemtingai paveikė būsimąją LLKS organizaciją (įskaitant pavadinimą), jai keliamus tikslus ir Vyriausios partizanų vadovybės laikyseną. Savo ruožtu tai patvirtina 1948 m. birželio 19 d. įvykusio Vakarų Lietuvos sr. vadovybės ir apygardų vadų susitikimo protokolas (LYA, f. K–1, ap. 58, b. 44618/3, t. 16, l. 139).

Tinkamai pasirengus skaityti partizanų laiškus, kuriuose pateikiama konkrečių naujienų, galima atrasti nuostabių dalykų. Kalbu apie faktus, kurie nėra nežinomi arba apie kuriuos tik puse sakinio užsimenama išlikusiuose partizanų dokumentuose, baudžiamųjų bylų tardymo protokoluose.

1949 m. gegužės 31 d., praėjus kiek daugiau nei dviem mėnesiams po išsiskyrimo Žemaitijoje, Vakarų Lietuvos sr. štabo viršininkas Vytautas Gužas parašė laišką Pietų Lietuvos sr. vadui Adolfui Ramanuskui (LYA, f. K–1, ap. 58, b. 44618/3, t. 10, l. 16–18). V. Gužas, suprantama, dar nežinojo, kad vos po vienuolikos dienų Kavaronių k. (Tauragės r.) laukuose jo tykos mirtis. Laiškas šiltas ir kupinas visokių naujienų, parašytas pakilia nuotaika. Nėra abejonės, jog daugelį partizanų tuo metu ši nuotaika buvo apėmusi kaip Radviliškio krašte įvykusio visos Lietuvos partizanų vadų susitikimo pergalės aidas. Juk buvo įkurtas LLKS, patvirtinta daugelis dokumentų, pasirašyta žymioji Vasario 16-osios deklaracija. „Po mūsų išvykimo iš Domeikos bunkerio, tą pačią naktį Kariūnas, Žaibas ir dar 1 P važiuodami kely susitiko su rusais. Kariūnas žuvo, Žaibas pabėgo ir 1 P paėmė gyvą. Kitą dieną paimtasis į stovyklą atvedė rusus, bet P jau buvo pasitraukę“, – be viso kito, mini V. Gužas.

Kontekstas – partizanų veikimo rajonai, per kuriuos su palyda keliavo A. Ramanuskas, V. Gužas ir Aleksandras Grybinas, – leidžia sukonkretinti *Domeikos*

12 Deja, žinomas tik saugumiečių parengtas laiško vertimas į rusų kalbą.

paieškas. Dalinys, kuriame 1949 m. sausį–kovą kovojo Viktoras Papreckis–*Kariūnas* ir Jonas Baltkojis–*Žaibas*, veikė apie Tytuvėnus ir Šiluvą. Negana to, OLKM išliko dvi nežinomomis aplinkybėmis suplėšytos ir vėl suklijuotos nuotraukos, kuriose minėtieji partizanų vadai, vykstantys į Radviliškio kraštą pas J. Žemaitį, užfiksuoti su V. Papreckio ir J. Baltkojo dalinio kovotojais. Tarp partizanų vadų, keliaujančių į susitikimą, įsiterpęs veidas – aiški nuoroda į vietinį, dalinio arba rajono, vadą, galbūt *Domeiką*, panorusį įsiamžinti su garbiais svečiais. Jį pažįstame iš daugelio vėlesnių nuotraukų – tai Krizostomas Labanauskas, būsimasis Kęstučio apyg. vadas, LLKS Tarybos narys, tik vėliau pasidavęs priešui ir tapęs agentu. Visų šių duomenų pakanka, kad nustatytume laiške minimą įvykį ir į nelaisvę patekusio partizano tapatybę. 1949 m., naktį iš kovo 3 į 4 d., areštuotas Stasys Grinius rytui išaušus jau vedė Šiluvos MGB ir MVD poskyrių kareivius ir sribus prie Pumpurų k. Pamilžės miške esančios Kęstučio apyg. Gintaro rinkt. Vaižganto rajono Vacio Daukanto dalinio žeminės.

2018 m. šią vietą, menančią Lietuvos partizanų vadų kelionę į Radviliškio kraštą ir atgal, pagal saugumo nubraižytą schemą lokalizavo ir neilgai trukus įamžino raseiniškiai Rolandas Dumskis ir Ramūnas Tamulis. 2019 m. archeologiniams žvalgymams, patvirtinusiems, jog išlikusi 6 × 8 m dydžio bei 0,8 m gylio duobė su įėjimo žymėmis ir yra ieškomos partizanų žeminės vieta, vadovavo šių eilučių autorius. Beje, anot dalinio vado V. Daukanto žmonos, taip pat partizanės Petronėlės Banytės, šioje žeminėje vyko Lietuvos partizanų sąskrydis, kuriame dalyvavo Dzūkijos partizanų vadas A. Ramanauskas. Pastarasis esą buvo linksmas, daug juokavo, rengė įvairius spiritizmo seansus (Vaišvila 2018: 236).

PARTIZANŲ PAŠTAS

Žinoma tik išimtinių atvejų, kai prisidengę išgalvotais vardais ir pavardėmis partizanai naudodavosi okupacinės valdžios paštu ir už šią paslaugą mokėdavo. Dažniausiai laiškai būdavo siunčiami partizanų paštu – iš rankų į rankas, per ryšininkų grandinėles. Tai bene svarbiausia Lietuvos partizanų sukurtos pagrindžio valstybės struktūra, prielaida ir sąlyga tokiai valstybei egzistuoti (išsamiau žr. Petrauskienė 2017b: 166–167). Ryšių tinklas apėmė visus kovos už laisvę dalyvius – ir ginkluotus kovotojus, ir jų artimuosius, ir ryšininkus, ir rėmėjus.

Paprastai ryšių grandinėles, nusidriekiančias nuo vieno dalinio iki kito dalinio vado, sudarydavo 3–5 ryšininkai, o ryšių punktai turėdavo tikrinius vardus. Beje, slaptavardžiais vadinti ir vadovybės organizaciniai vienetai – pavyzdžiui, ant siuntų, adresuotų Prisikėlimo apyg. Maironio rinkt. vadui J. Paliūnui, buvo rašoma „Saulei“ (LYA, f. K–30, ap. 1, b. 562 [lapai nenumeruoti]). Net jeigu atstumai tarp ryšių punktų nebūdavo itin dideli, ryšininkų grandinėlės leisdavo užtikrin-

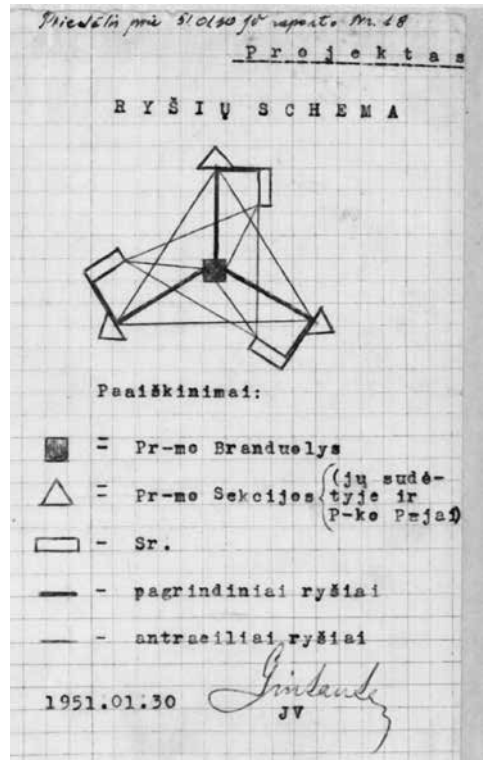
ti saugumą. Štai 1948 m. pavasarį apie 30 km atstumą tarp Jungtinės Kęstučio apyg. Gintaro rinkt. Tremtinio rajono vado P. Morkūno ir jam pavaldaus Smūgio dalinio vado Alekso Meškauskio būstinių įveikdavo keturi ryšininiai: Rimkus, Janina Pranaitytė, Vilius Budzinauskas ir Ksaveras Žikas. Nuo 1946 m. vasario iki 1948 m. rugpjūčio P. Morkūnas šia ryšių linija pasiuntė ne mažiau kaip 200 siuntų (Petrauskienė, Petrauskas, Vaitkevičius 2017: 34–35).

Aplink savo buveinę, nesvarbu, miške, lauke ar sodyboje, konkretaus dalinio vadas sukurdavo gana sudėtingą ir tankų ryšių punktų, iš kurių ryšiai vedė į kitus dalinius, tinklą. Punktai buvo tikrinami nustatytą kiekvieno mėnesio dieną arba savaitę, paprastai paeiliui¹³. Tarkime, rajono (vėliau tėvūnijos) vadas turėjo palaikyti ryšius su trijų ar keturių jam pavaldžių būrių vadais, Organizacinio sektoriaus viršininku ir aukštesne – rinktinės – vadovybe (dažnai ta pati ryšio linija būdavo naudojama siųsti laiškus keliems adresatams). Tačiau dar būta tarsi tranzitinių ryšių linijų, atskirų nuo konkrečiame partizanų veikimo rajone sukurtųjų ir veikiančiųjų. Taip pat veikė tiesioginiai ryšių punktai, kur būdavo rengiami dalinių vadų susitikimai su atvykusiais partizanais, atstovais arba įgaliotais pasiuntiniais.

Nuo 1949 m. ryšininų reikšmė menko, nes, siekiant išvengti jų areštų, o kai kuriais atvejais net žūčių, siuntas ėmė gabenti grandimis po 2–3 laisvės kovotojus pasiskirstę partizanai (LYA, f. K–5, ap. 1, b. 136, l. 39, 40; plg. Petrauskienė, Petrauskas, Vaitkevičius 2017: 66). Daugėjo pašto dėžučių miškuose, pakelėse, kitose sutartose vietose. Tačiau ryšių punktai civilių namuose vis dėlto veikė iki pat partizaninio karo pabaigos.

Laiškus siųsdavo ir po vieną – pavyzdžiui, gavę konkrečią užduotį laišką iš vieno dalinio pristatyti kito dalinio vadui, – ir paketuose arba siuntose kartu su įsakymais,

¹³ Tai vienas iš konkrečių paaiškinimų, ką partizanai veikdavo naktimis, kur jie vis žygiuodavo ir nuo ko taip pavargdavo.

5. Vakarų Lietuvos (Jūros) sr. vado Vaclovo Ivanausko pasiūlyta LLKS vadovybės ryšių pertvarkos schema. Netrukus srities vadovybė žuvo, todėl tikėtina, kad šis projektas į priešo rankas pateko nepasiekęs adresato, 1951-01-30. LYA, f. 3377, ap. 55, b. 218, l. 205

raportais, ataskaitomis, spaudiniais ir nuotraukomis. Būdinga, kad atplėšus paketą būdavo perskaitomas visas jo turinys, taip pat laiškai. Išimtį sudarė aukštesnei vadovybei skirtos ir pažymėtos siuntos. Dar iki pasiekiant adresatą būdavo daromos kopijos, paskui paketas vėl būdavo vnyiojamas, perduodamas grandine tolyn (remiantis nuorašais, pražuvusių siuntą būdavo galima atkurti ir siųsti pakartotinai).

Kitas svarbus ir išskirtinis partizanų ryšių elementas – paroliai. Kad laiškas arba siunta patektų iš vieno ryšininko rankų į kito – reikalauta, kad tai būtų daroma išskirtinai asmeniškai, – būdavo naudojami tam tikri slaptažodžiai. Kitu atveju laiškas likdavo neįteiktas.

Ryšių punktus steigė, ryšininkus – ryšių punktų laikytojus – prisaikdindavo (*krikštydavo*) dalinio vadas arba kitas vadovybės narys, atsakingas už ryšius. Jis kurdavo ir parolius – šie buvo unikalūs, nesikartodavo. Parolių struktūra ir turinys šiandien leistų juos laikyti atskiru smulkiosios tautosakos žanru. Pavyzdžiui, į ryšių punktą Bargailiuose (Radviliškio r.) atėjęs Prisikėlimo apyg. Maironio rinkt. vadovybės narys Viktoras Šniuolis ryšininkei Kazlauskienei sakė: „Atvykau muzikanto“, o ryšininkė atsakydavo: „Muzikantą katinai papjovė“ (LYA, f. K–1, ap. 58, b. 28600/3, t. 1, l. 46). 1948 m. gruodį Prisikėlimo apyg. Aušros rinkt. vadas P. Morkūnas įsteigė tiesioginį ryšių punktą susitikimams su apygardos vadovybės nariais. Šio punkto parolio pirmoji dalis – teiginys – skambėjo taip: „Stalinas riebus“, o į tai buvo atsiliepiama: „Užtai peilis aštrus“ (LYA, f. K–5, ap. 1, b. 122, l. 47).

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Partizanų laiškai yra neatsiejama, tačiau iki šiol plačiau netyrinėta mūsų tautos kultūros ir kovos už laisvę istorijos dalis. Be mažiausios abejonės, tai unikalūs šaltiniai, kuriuos privalu telkti ir imtis nuodugnių tyrimų. Ieškant bendresnio atsakymo į klausimą, kuo pasižymi šie laiškai ir kas jiems būdinga, tiksliausia būtų sakyti, kad tai karo laiškai, arba karo korespondencija, persmelkta partizanų išsiskyrimo su šeima, brangiaisiais žmonėmis, rūpesčio dėl šių padėties ir likimo. Be to, laiškai kupini pasiryžimo kovoti, neapykantos priešui ir meilės Tėvynei.

Nors daugelio partizanų laiškų turinys dalykinis – kalbama apie planus, organizacinius reikalus, sprendžiami tarpusavio santykių ir kiti klausimai, – juose dažnai atvirai reiškiamas arba juntamas laisvės kovotojo būties trapumas. Kitomis aplinkybėmis tokie laiškai nė nebūtų buvę parašyti – tik kūnu ir siela esant karo verpete, nuolatiniame pavojuje, žvelgiant mirčiai į akis, atsidūrus už gyvenamojo pasaulio ribų esančiame miške, slėptuvėje po žeme, kurios nepasiekia saulės šviesa ir kurioje nuolat stinga oro.

SANTRUMPOS

INSTITUCIJOS, ORGANIZACIJOS

KRTM GEK – buv. Kauno rezistencijos ir tremties muziejaus Gautų eksponatų registracijos knyga.

LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas.

LLKS – Lietuvos laisvės kovos sąjūdis.

MGB – Valstybės saugumo ministerija.

MVD – Vidaus reikalų ministerija.

OLKM – Okupacijų ir laisvės kovų muziejus.

KITA

apyg. – apygarda

rinkt. – rinktinė

sr. – sritis

ŠALTINIAI

Glemžaitė Diana 1994. *Mes mokėsim numirt. Lietuvos pasipriešinimo kovų poezija*, sud. Vytautas Ambrazas, Vidmantas Jankauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Kasparas Kęstutis, Ulevičius Bonifacas 2005. „Dokumentai“, in: Juozas Daumantas, *Partizanai*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, p. 635–690.

Krikščiūnas Vytautas 1996. „Jurgis Krikščiūnas–Rimvydas“, *Laisvės kovų archyvas* 17, p. 236–244.

Lukša-Daumantas Juozas 1993. *Laiškai mylimosioms*, red. Julius Keleras ir Juozas Baužys, Čikaga: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti.

Malinauskaitė Aurelija (par.) 2001. *Politinių kalinių, tremtinių, partizanų laiškai Šiaulių „Aušros“ muziejuje*, Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus.

Pečiokaitė-Adomėnienė Birutė 2004. *Kardas prieš Saidoką*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.

Račkauskas Alfredas 1989. „Žuvo laisvę pamilęs...“, *Laisvas žodis*, rugpjūčio 18 d., p. 5.

Remeika Kęstutis (par.) 2003. *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė (1945–1950 m.): dokumentų rinkinys*, Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas.

Ulevičius Bonifacas 1998. „Tauro apygardos štabo ir Bendro Demokratinio Pasipriešinimo Sąjūdžio vadovybės dokumentai (Antano Baltūsio–Žvejo vadovavimo periodas)“, *Laisvės kovų archyvas* 23, p. 38–190.

Vaičėnas Balys 2013. *Partizano sąsiuviniai. Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestaciniai tekstai*, parengė Klaudijus Driskius, Rūta Mozūraitė, Paulius V. Subačius, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai.

Vincė-Sruoginis Laima (par.) 2021. *Apie anuos nepamirštamus laikus. Juozo Lukšos-Daumanto ir Nijolės Bražėnaitės susirašinėjimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

LITERATŪRA

Driskius Klaudijus, Dručkus Gintaras 2011. *Sutemų keleiviai. Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Lokio rinktinė 1944–1958 m.*, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai.

Gaškaitė Nijolė 2005. *Žuvusiųjų prezidentas. Jono Žemaičio biografija*, 2-asis leidimas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

Gaškaitė Nijolė 2006. *Pasipriešinimo istorija, 1944–1953 metai*, 2-asis leidimas, Vilnius: Aidai.

Petrauskienė Aistė 2017a. *Partizaninio karo vietos: įamžinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

- Petrauskienė Aistė 2017b. „Lietuvos partizanų pagrindžio valstybės bruožai“, *Tautosakos darbai* 53, p. 155–174.
- Petrauskienė Aistė, Petrauskas Gediminas, Vaitkevičius Vykintas 2017. *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai*, [Vilnius:] Raseinių krašto istorijos muziejus.
- Petrauskienė Aistė, Vaitkevičius Vykintas 2017. „(At)kuriant partizanų archyvą“, *Nepriklausomybės sąsiuviniai* 2 (20), p. 58–65.
- Streikus Arūnas 2011. „Balio Vaičėno dienoraštis ir Lokio rinktinės partizanų laiškai“, in: *Sutemų keleiviai. Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Lokio rinktinė 1944–1958 m.*, sud. Klaudijus Driskius, Gintaras Dručkus, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, p. 195–200.
- Šimėnas Antanas 1998. *Kovoje dėl Lietuvos laisvės. Panevėžio-Algimanto-Vyčio apygardų partizanai*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.
- Vaišvila Alfonsas 2018. *Nenusilenkusi Šiluva*, Vilnius: Versmė.
- Vaitkevičius Vykintas 2020. „Įvadas“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 40, p. 15–21.
- Vitkus Vytautas 2017. *Pulkininkas Kazimieraitis. Pietų Lietuvos partizanų srities vado Juozo Vitkaus gyvenimas, veiklas, šeimos likimas*, 2-asis leidimas, Kaunas: Vitae litera.